

Oponentní posudek na disertační práci

Název disertační práce: Populační vývoj zemí po demografické revoluci

Autorka: Mgr. Lucie Vítková

Recenzent: doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc.

Předkládaná disertační práce se zabývá analýzou hlavních rysů populačního vývoje zemí po demografické revoluci. Autorka se zaměřila nejenom na země označované jako demograficky vyspělé, ale i na řazené mezi tzv. vyspělé země. V úvodu práce popisuje metodická východiska a vstupní data, vymezuje přehled sledovaných zemí. Zhodnocuje průběh procesu demografické revoluce ve světě, zabývá se problematikou dlouhodobě nízké úrodnosti v populacích rozvinutých zemí. Hovoří o nové etapě demografického a společenského vývoje v těchto zemích. Zamýšlí se nad otázkou, zda další vývoj po demografické revoluci je společný všem zemím na daném stupni demografického vývoje a jak tento vývoj ovlivňují konkrétní společenské podmínky. Země a jejich vývoj je podle autorky vymezen z velké části společným a politickým vývojem a ten považuje za předpoklad rozdílného vývoje demografického. Vše je dáno do souvislosti s procesem modernizace společnosti. Práce se velmi podrobně zabývá změnami, které mají za následek především snižování úrodnosti a porodnosti a s tím spojené stárnutí populace. Uvádí také související změny v oblasti partnerského a rodičovského života. V různých zemích se předpokládá průběh změn v demografickém chování z pohledu načasování odlišně a také tempo změn se liší. Otázka zde je, zda pozdější nástup vede k rychlejšímu průběhu či k dočasně hlubším změnám v demografickém chování. Autorka se podrobně věnuje obecně známé problematice druhého demografického přechodu, diskutuje o terminologii. Zabývá se základními charakteristikami konceptu druhého demografického přechodu, rozebírá podrobně různé přístupy. Zamýšlí se nad analýzami a kritickými hodnoceními přístupu k teorii druhého demografického přechodu.

Sledovaný soubor zemí byl rozdělen do dvou politických bloků s odlišnými společenskými podmínkami. Validita rozdělení zemí podle skupin je v práci testována pomocí shlukové analýzy. Společenský vývoj zemí je zde uváděn jako významný faktor, který určuje demografické chování populace. Autorka si vytyčila v práci otázku, zda poválečné zformování dvou politických bloků i společenská transformace po pádu socialistických režimů jsou rámce, které vedou k otázkám, jaký byl v těchto podmínkách populační vývoj, zda se lišil mezi skupinami i v rámci skupin zemí, či zda když dojde k pozdějšímu nástupu demografické revoluce, tak je rychlejší její průběh. Autorka správně předpokládá tendenci k homogenizaci z pohledu biologických podmínek na straně jedné a společenské podmínky považuje za další možnost, kdy dochází u stejných společností k homogenizaci demografické reprodukce. Ve své práci používá vybrané statistické metody, pro podporu myšlenky homogenizace využívá metody shlukové analýzy. Analýza základních rysů populačního vývoje je založena na využití časových řad klasických demografických ukazatelů. Kromě toho je zde provedeno i srovnání vývoje uvnitř skupin zemí. Tabulky jsou velmi přehledné, barevně jsou zvýrazněny hodnoty ve zvolených mezích. Otázka, zda dochází k homogenizaci demografické reprodukce byla řešena metodou variačních skupin a doplněna jednoduchými ukazateli variability.

Autorka se také v úvodu práce filozoficky zamýšlí nad povahou demografického předmětu a jeho poznávání, popisuje historické spojení demografie a statistiky. Poukazuje na význam statistiky pro poznávání objektivní reality. Popisuje také důležitost systémového přístupu v demografii, vymezuje předmět demografie.

Za nejvýznamnější změnu demografické reprodukce v lidských dějinách považuje demografickou revoluci, teorii demografické revoluce pak jako nejvýznamnější teorii, která je

stále předmětem diskuzí. Správně popisuje modernizaci jako globální změnu sociálního systému, poukazuje na velmi složité možnosti ji analyzovat. Popisuje hlavní rysy demografické revoluce, průběh demografické revoluce a její typologie podle průběhu změn úmrtnosti a porodnosti. Je zde popsán také vztah demografické revoluce a průmyslové revoluce. Autorka se věnuje dané problematice z pohledu mnoha autorů. Věnuje se také velmi podrobně problematice druhého demografického přechodu. Za velmi zajímavé považují hlavní body české diskuze o platnosti hypotézy druhého demografického přechodu na vývoj po roce 1990 a shrnutí diskuze. Základní rysy populačního vývoje vyspělých zemí jsou hodnoceny z pohledu diskuse doby ukončení demografické revoluce. Za vhodné a přehledné považují tabulky prahových hodnot pro ukončení demografické revoluce z pohledu vybraných demografických ukazatelů. Pro určení hranice ukončení procesu demografické revoluce používá autorka různé hraniční hodnoty ukazatelů a doplňuje tabulkami za vyspělé země a jejich rozdělení do skupin. Diskuzi o určení doby ukončení demografické revoluce shrnuje s tím, že se jeví jako méně problémové použít pro hodnocení toho, zda v dané zemi je demografická revoluce již ukončena na prvním místě ukazatelů úmrtnosti a na druhém místě, s přihlédnutím ke společenským okolnostem v dané zemi, ukazatelů porodnosti. Vymezuje pak země, které na začátku druhé poloviny 20. století teprve dokončovaly proces demografické revoluce. Dále popisuje vývoj počtu obyvatel i míry přírůstku, počítá indexy vývoje ve srovnání s výchozím rokem srovnání, zabývá se migrační bilancí. Popisuje porodnost pomocí základních ukazatelů, zamýšlí se nad možností očekávání opětovného zvýšení porodnosti, vše vhodně shrnuje a konstatuje velkou diferenciaci v poválečném vývoji v jednotlivých zemích. Podrobně se věnuje ukazatelům úmrtnosti, opět vše shrnuje a porovnává země. Sleduje také potratovost, sňatečnost, rozvodovost. Jako přirozený důsledek demografické revoluce popisuje stárnutí a změny ve věkové struktuře. Poukazuje na změny vybraných ukazatelů. Věnuje se také otázce, zda dochází k homogenizaci demografické reprodukce ve vyspělých zemích. Používá jednoduchých statistických metod. Tendence k homogenitě se prokázala u úhrnné plodnosti a kojenecké úmrtnosti. Na úroveň naděje na dožití působí společenské vlivy mnohem významněji. V demograficky vyspělých zemích probíhá postupující stárnutí populací. K hodnocení seskupení zemí podle charakteristik populačního vývoje používá metodu shlukové analýzy. Shluková analýza potvrdila vhodnost apriorního rozdělení zkoumaných zemí na skupinu západní a východní i oprávněnost vyčlenění podskupiny jižní ze západní skupiny.

Práce je doplněna bohatým seznamem literatury.

Předložená disertační práce je svým tématem v současné době velice aktuální. Jde o problematiku důležitou a zajímavou. Cíl práce se autorce podařilo naplnit. Stylisticky i formálně je práce na velmi dobré úrovni. Práce je napsána čtivě a přehledně. Splňuje podmínky kladené na doktorské práce.

Práci doporučuji k obhajobě před příslušnou komisí.

Otázka pro autorku: Jak by se podle Vás vyvíjelo demografické chování populace České republiky, kdyby nedošlo k poválečnému rozdělení na země socialistické a kapitalistické?

V Praze dne 31. 8. 2011

doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc.